

לוחות לכיש¹

המשלחת לחקירת-קדמוניות שלמזרח-הקרוב², בהנהלת המנוח ז'. ל. סטארקי, גלתה בשנת 1935, בתל-א-דוויר, שמונה-עשר לוחות כתובים חרותות עליהם. תל-א-דוויר מזוהה כיום בדרך-כלל עם לכיש העתיקה. אך אין לקבוע מסמרות בדבר. בשנת 1938 חפרו ומצאו שלשה לוחות. כפי שידוע היטב, מעט הוא מספר הכתובות העבריות העתיקות. לכן היתה תגלית הלוחות האלה כשהיא לעצמה מאורע חשוב מאד בחקר-הקדמוניות של ארץ-ישראל. ללוחות — חשיבות מיוחדת. מפני שעל כולם חרותות כתובות עבריות. לפני שגלום היתה ידועה רק כתובת אחת קדומה לה — והיא כתובת השלוח. כתובת זו מכילה שש שורות. עתה, כשנמצאו הלוחות האלה, הוגשו לפנינו ע"י הלוחות של שנת 1935 בלבד יותר מתשעים שורות עבריות הברורות למקרא. התעודות האלה מספקות לנו את התעודות האמתיות הראשונות שנמצאו בא"י ומעולם לא עלתה בחקר-קדמוניות התנ"ך בארץ זו תגלית חשובה מזו. בשנת 1938 הוציא הפרופ' טורטשינר בפעם הראשונה את שמונה-עשר הלוחות שגילו ב-1935 בשם מכתבי לכיש³ ובשנת 1940 הוציאם בירושלים במהדורה מתוקנת בשם תעודות לכיש, מכתבים מימי ירמיהו הנביא. במהדורה זו טפל הפרופ' טורטשינר בכל עשרים ואחד הלוחות. מאז הופיעו הספרים הנ"ל של טורטשינר הקדישו את עצמם חוקרים בני-מדינות רבות לחקר הלוחות האלה וספרות גדולה כבר צמחה עליהם. העמל שהשקיעו חוקרים אלה הוכיח בעליל כמה גדולה חשיבות הלוחות האלה לחקר הלשון העברית והתנ"ך וביוחד — לכתיב העברי, למבטא, לדקדוק, לשמוש-הלשון ולאוצר-המלים; לבקורת הטקסט של התנ"ך; לחקר השמות הפרטיים העתיקים ולצורת האות העברית העתיקה. אשר לזמנם — יש לקבעו על-יסוד חקר-הקדמוניות לתקופת ירמיהו — וביתר דיוק, לימים האחרונים של צדקיהו (עין: ירמ' לד ז) —, ובקביעות זו יש משום ודאות המתקבלת על הלב.

בחומר החדש הזה שלפנינו יש בידי חוקר השפה העברית והתנ"ך לבדוק מחדש בעיות עתיקות ולהפנות את תשומת-לבו לבעיות חדשות.

1 קצור שתי הרצאות במחלקה השמית שבמכללת מנצ'סטר בארבעה-עשר

בפברואר ובחמשה עשר בו, 1946.

Wellcome Archaeological Research Expedition to the Near East 2

The Lachish Letters, Oxford University Press, London 1938 3

הבעיה הראשונה, שמסבים לנו את לבנו אליה, חדשה היא: "הנביא" בלוחות לכיש. ראשית עלינו לבדוק את הראיות, שמספקים הלוחות לדעה, כי נזכר בהם "נביא". המלה העברית "הנבא" נקראה או הושבה לקדמותה ע"י טורטשינר בארבעת הפסוקים האלה: 20 ו' ; 5 ו' ; 3 ו' ; 5 ו' ; אך בדיקה בהם מביאתנו לידי מסקנה, כי רק ב-20 ו' אין המלה "הנביא" מוטלת בספק; ביתר שלשת הפסוקים אינה מחוורת כל-צרכה על-כן אין עלינו לטפל אלא ב-20 ו' דבר-המצא "הנבא" בלוח זה הנהו מלא ענין, שכן לפנינו הדוגמא הראשונה במקור לא-תנ"כ של מילה הרווחת באוצר-המילים הדתי של התנ"ך. היפלא אפוא, כי הופעתה בלוח זה עוררה חוקרים לנסות ולמצוא את התשובה לשאלה: מי היה הנביא הזה? נראה-נא ראשונה איך עונה טורטשינר על שאלה זו. לפי דעתו

מהווים הלוחות חליפת מכתבים אחת בין הושעיהו, מפקד מבצר קטן, — שכנראה הוא קרית-ענבים — מצפון ללכיש, ובין יאוש, הנציב הצבאי של לכיש, וברובם הגדול ישמש הנביא כנושאם העקרי. גם הושעיהו וגם יאוש והנהגים אחריהם היו עם הנביא ועבדו את ה' באמונה. הנביא, שאנו מדברים בו, סובר טורטשינר, הנהו אוריהו בן שמעיהו מקרית-יערים. באמת מרחיק טורטשינר ללכת ומביע את דעתו, כי לוחות XVI XII VII III II הן אחדות מאותן התעודות עצמן. שפסוקי ירמיהו כד כ ואילך, שאוריהו בן שמעיהו ישמש בהם נושא, מבוססים עליהם.

והנה יש כמה טעמים לסתור את דברי טורטשינר. ראשית, אין מקום בלוחות, שאוריהו נזכר בו; שנית, בחירת קרית-יערים כפלטרינ של הושעיהו, המקום שמשם נשלחו המכתבים ליאוש, נחרצה ע"י טורטשינר רק בגלל העובדה, שיש קשר בין אוריהו ובין המקום ולא בגלל דבר אחר — אבל הרי אפשר להם למכתבים שישלחו ממקום אחר; שלישית יש כאן קושי חמור בנוגע לסדר-הזמנים, כי הלוחות שייכים לתקופת צדקיהו בעוד אשר בריחת אוריהו למצרים, כנזכר בירמ' כו, כ ואילך, חלה בימי ממלכת יהויכין; ולאחרונה, טענת טורטשינר, כי מטרת המשלחת, שלפי לוח III 14 ואילך ירדה למצרים, היתה להביא משם את אוריהו בהשערה יסודה. לפי דעת טורטשינר, היינו הנביא, היינו אוריהו, ודבריו לא יתכנו.

הנזהה את הנביא עם ירמיהו כפי שהציעו מלומדים אחדים? ז'. ו. ז'אק סובר, כי בלוחות ישתקפו הנפתולים שהתקיימו ביהודה בין הנהגים אחרי הבבלים ובין הנהגים אחרי המצרים בזמן פלישת הבבלים, שגרמה לנפילת ירושלים. צדקיהו ובית-מלכותו נהו אחרי מצרים וצפו לעזרתה, אולם ירמיהו ובני-סיעתו יעצו להשתעבד לבבל. ובהיות לכיש במגע קרוב מאד עם מצרים — נגררה אחריה, ויחד עם יאוש שליטה התנגדה לירמיהו. עם-כל-זאת צדד הושעיהו בזכות בבל ועצת ירמיהו ישרה בעיניו. ועל-זאת דבר יאוש משפטים עמו. גם ר. דוססו¹, כז'אק, בדבריו, שפרסם בשנת

1938, מזהה את הנביא עם ירמיהו. לדעתו, היו הושיעיהו ויאוש ואנשיהם דבקים בה' באמת והיו באים במגע ובמשא עם הנביא. סובר הוא, שהדעת נותנת, שבתוך קבוצה זו של יהודים חרדים אל דבר-ה' לא היה "הנביא" אלא ירמיהו. והוא טוען, עם תגלית-הלוחות האלה, כי תפקידו הפוליטי של ירמיהו מאושר ומקוים בפעם הראשונה. בעקבות ז'אק ודוססו יצאו וינסנט⁴ במאמר, שפרסם בשנת 1938, ומישו⁵ במאמר, שכתב בשנת 1942. גם א. ווקרי⁷ בדבריו, שראו אור בשנת 1939, ומ. א. ון דן אודנריז⁸ בדבריו, שפרסם בשנת 1942, רואים את זהו ירמיהו עם "הנביא" כאפשרי, אבל מתקשים הם להוכיח את הדבר.

בבואנו לבדוק את הצעת-הזהו של "הנביא" עם ירמיהו עלינו לשאול ראשונה: היש זכר-מה לירמיהו בלוחות? וכאן עלינו להסב את תשומת-לבנו לשני קטעים: ל-⁵ XVI ול-³ XVII. בקטע הראשון לפני "הנבא" — שספק אם קריאתנו נכונה כאן, כפי שכבר ראינו מקודם — באות האותיות "הו" לפי העתקת טורטשינר. ואותיות אלה רואה טורטשינר כמסימות את שם-העצם הפרטי "אוריהו". ואין הוא מטיל ספק בדבר. ר. ד. וי⁹ מציע, בהסתייגות-מה, לראותן כסופיות לשם ירמיהו, ולהבחין כאן, וכמו-כן ב-²⁰ III, רמזים למפעלותיו של הנביא הגדול. דוססו, אף כי נוטה הוא לקרא את השם "ירמיהו", מהסס לאשר זאת. ועם-כל-זאת יש להגיד, כי האותיות "הו" אינן ברורות ויש להרהר אחריהן ולא לעשותן הברה אחרונה של שם פרטי.

טורטשינר, במהדורתו משנת 1938, קרא ב-³ XVII "רמיה", וראה באותיות אלו את השם ירמיהו. אבל אין רמז, שהכונה כאן היא לנביא בשם זה. אך ז'אק, בקראו גם הוא "רמיה", סובר, כי יש לראות כאן רמז ברור לנביא. וכאן פונים טורטשינר ודוססו איש לעברו. ושוב מתעוררת השאלה על-אודות קריאתנו הנכונה. חקירה נוספת מאז שנת 1938 הראתה מוחלטות, כי קריאתו של ס. ה. גורדון את שלש האותיות הראשונות היא הנכונה. אין הוא קורא "רמי", כי-אם "דני", זאת אומרת, שלש האותיות של "דני", הבאות לעתים קרובות בלוחות. קריאתו של גורדון נתקבלה בדרך-כלל ונחשבת היא כאפשרית גם ע"י טורטשינר עצמו במהדורתו המתוקנת. אנו מסיקים אפוא, כי בעוד אשר ב-⁵ XVI אין ודאות שיש לראות איזה שם, הנה ברור למדי, כי ב-³ XVII אין לראות שום שם.

R. Dussaud 4

A. Vincent 5

H. Michoud 6

A. Vaccari 7

M. A. Van den Ondenrij 8

R. de Vaux 9

עתה נתבונן אל-מה שנראה לכאורה ראייה עצומה לזהו "הנביא" עב ירמיהו, ואל מציאת רמז ברור אליו בלוחות. מתכון אני לסמוכין שפרשו בין ירמיהו לח, ד ולוח 7—5.vi במהדורה של שנת 1938 נוסח קטע זה של הלוח ע"פ טורטשינר הוא: "דברי ה[נביא] לא טבם לרפת ידים [להש] קט ידי הא[רץ ו]העיר". הדמיון בין הקטע הזה ובין ירמי' לח, ד, ראוי, בהשקפה ראשונה, לתשומת לב, אולם אחרי בדיקה נעשה הדמיון פחות מוחש. כבר צוין שאין ודאות שבשורה 5 הרמז הוא לנביא. ומכיון שכך הרי זהו השר[ם] בשורה 3 של הלוח הזה עם "השרים" בירמי' לח, ד, שהוצע ע"י ז'אק, נתרופף למדי. יתר הדמיון בין שני הקטעים האלה הוא צרוף-המלים "רפה ידיים". ב-vi.6.1 אנו מוצאים "לרפת ידיים"; בירמי' לח, ד, אנו מוצאים "מרפא את ידי" דבר-השנות צרוף-המלים בשני הקטעים אינו מחייב חיבור ביניהם, שכן בצרוף-מלים זה ממש השתמשו בהזדמנויות שונות זו מזו ובנוגע לאנשים שונים זה מזה לחלוטין, כגון בנוגע לעם-הארץ (עזרא ד, ד). הבטוי "רפה ידיים" היה רווח באוצר-המלים העברי והביעו בו המסת-הלב והבאת פרצה באומץ-רוחו של פלוני ואלמוני בהשפעת דברים או מעשים. כיוצא בזה הוא גם "רפה" בקל בצרוף "ידיים" כנושא. זאת ועוד אחרת: בטויים כגון "ידיים רפות" (ישעי' לה, ג; איוב ד, ג), שפרושם פחד והמסת-הלב ורפיון ידיים (ירמי' מז, ג) במובן של בהלה וחוסר-אונים, מראים כמה מושרש היה באוצר-המלים של העברים שמוש זה של "רפה" בצרוף עם "ידיים". לכן אין נמוק חותך, שלשון-הלוח עשויה יותר ללשונו של ירמיהו מאשר ללשונם של אותם נביאים, למשל, הנזכרים בירמי' כז, יד, שהיו זריזים לעורר תקוות-שווא בנוגע לגורל יהודה ע"י הבבלים.

מהי משמעות של הזכרת נביא ב־20. III? הקטע הזה יספר לנו, כי מכתב, שנכתב בידי טוביהו, עבד המלך, בא אל שלם בין ידע מאת

הנביא. הנביא מופיע אפוא לפנינו כשליח בין טוביהו ושלם בן ידע. העשה זאת הנביא על דעת עצמו? העשה זאת באקראי ואחת עשה ולא שנה? או עשה עשה את שליחותו זאת ועוד שליחויות דומות לזאת בשתוף עם שליחים אחרים, שהיו מאורגנים לשם כך? אין לנו תשובות ברורות לשאלות אלה. אבל מחקרי ק. אלליגר¹⁰ וא. יונג¹¹, שנערכו לא כבר, מורות על אפשרויות מענינות. אלליגר מראה, כי התקימה שם בזמן ההוא שיטה מסודרת לשם תכלית צבאית — שיטה של תחבורה ע"י מכתבים, שהוצאה לפועל בעזרת שליחים. יתכן, שהנביא שמש חוליה אחת בשרשרת השליחים, שנמסר לידם התפקיד החשוב של קבלת ידיעות צבאיות ומסירתן. אפשר, שתפקיד צבאי מעין זה שמצא הנביא מפתיע, אך אין הוא מן הנמנע, כי יונג הראה כמה היטיבו לארגן בעת ההיא את גיוס יושבי יהודה לשרות-המלחמה, ואפשר שגם נביאים לא היו פטורים מעבודה כזו.

יש סוברים, כי ה"א-הידיעה במלה "הנבא" ב²⁰. III אין בה כדי לרמוז בעת המדוברת אלא לירמיהו. השקפה זו אינה מתקבלת על הדעת. אחד המקרים שהעברי משתמש בה"א-הידיעה הוא בעת שבן-אדם שכבר נזכר או דבר שכבר נזכר חוזר ונרמז. אפשר כי באיזה לוח שנשלח מקודם ליאוש — שעתה אבד לנו — היה זכר של איזה נביא. ומכיון שכך הרי שלא היה צורך בהודעות שבאו אחרי-כן אלא ברמז "לנביא". שמוש זה של ה"א-הידיעה בעברית, עם המלה "נביא" עצמה, מודגמת יפה במלכים א, כ. בפסוק יג אנו קוראים על נביא עלום-השם שבא אל אחאב. בפסוק זה הוא נקרא "נביא אחד". בפסוק כב מרמוז עליו שנית, וכאן הוא נקרא פשוט "הנביא". ה"א-הידיעה, "הנבא", שבלוח זה אפשר לה שתתבאר בדרך זאת. אפשר גם לבאר, שה"א-הידיעה באה לרמוז, כי היה הנביא יחיד במקום ההוא, או שיאוש ידע בו, כי שליח-אמונים הוא. לפי כל-אחד מן הבאורים לא תגרום מציאותה של ה"א-הידיעה שום קושי מנקודת-ראות של שמוש-הלשון העברית.

אם-כן-אפוא אין בלוחות ראיה של ממש, כי ירמיהו הוא "הנביא" הנזכר ב²⁰. III. היש בידינו להגיד מי היה הנביא? יתכן שהיה אחד הנביאים, ששמותיהם נזכרו, שחיו באותה עת שאנו דנים בה, אבל שוב: אין לנו ראיה לכך. המסקנה האפשרית היחידה המוסקת מתוך התעודות היא: אין אנו יודעים מי היה נביא זה. אין מספר לנביאים שנרמז עליהם בתנ"ך — עין, למשל, בשופטים ו, ח מל"א, יג, יא; כ, יג; יח, ד. יג. אנו מסיקים, כי בלוח III.20 אנו מטפלים בנביא ששמו אינו ידוע לנו יותר מאשר שמות אותם הנביאים עלומי-השם הנמצאים בתנ"ך.

K. Elliger 10

E. Junge 11

כאמור לעיל, יש ללחות חשיבות מיוחדת בחקר שמות עבריים פרטיים עתיקים, ונתן בזה דוגמאות אחדות לשם כך. טורטשינר, בסוף מהדורתו של שנת 1938, ערך רשימה של עשרים ושנים שמות פרטיים, מהם ששה-עשר נגמרים ב"הו". אולם יש לסמות מכאן אחדים מן השמות האלה, למשל, יכבריהו (III.15), נדביהו (III.19), בניהו (XVI.4) ואריהו (XVI.5) — את שני השמות הראשונים יש לקרא: כניהו וטביהו, ומקרא טורטשינר את השם השלישי ואת השם הרביעי אינו אלא בגדר השערה. ובעוד שיש לראות את השמות האלה כאילו אינם, יכולים אנו לספח לרשימת טורטשינר שמות אחרים, כגון שלמיהו (IX.7) וצדקיהו (XI.5/6). מקרא שני השמות האלה נראה מאושר ומקויים עכשו. שניהם נמצאים גם בתנ"ך. השם שלמיהו [ו] וצורתו המקוצרת שלום (שנמצא ב-III.20) נמצאים יותר מפעם אחת בספר ירמיהו והמדוברים כאן הם אנשים שונים. השם צדקיהו, אל נכון, אינו אלא אותו השם שמלך יהודה האחרון נקרא בו. עוד שמות נוספים נמצאו בלוחות שגולו בשנת 1938. לוח Xa, שגולה באותה שנה, מכיל, כלוח I, רשימת אנשים. השאלה אם יש לקרא עוזר, תמונה מקוצרת מעזריהו [ו], (גם הצורה המלאה וגם הצורה המקוצרת של השם הזה נמצאים בתנ"ך) בשורה 1 של לוח Xa היא שאלה הטעונה עדין פתרון, אבל מקרא השם פקח (שורה 2) באותו לוח אינו מוטל בספק. יתכן, כי יש למצא באותו לוח שמות אחדים חדשים, למשל, בשורה ד' השם שמעאל (השוה: ישמעאל שבתנ"ך) שאינו ידוע אלא מתוך חותם ישראלי קדום. אבל צריך להעיר, שיש אולי לקרא את השם הזה שמעיהו, כך שאין כאן שם חדש, שכן ידוע הוא כבר מתוך התנ"ך. בשורה ג' של הלוח הזה נמצא השם המוזר "מבל", שאפשר לבארו אם נמצא סמוכין בינו ובין השם הערבי שמובנו "עוזר". כך הולך ורב מספר השמות הפרטיים היוצאים לנו מתוך הלוחות.

לפחות ארבעה-עשר מן השמות שבלוחות האלה מורכבים ב"הו". בקשר-עם-זה מעיר טורטשינר, כי בהשוותנו את תוכחות הנביאים, וביחוד את תוכחת ירמיהו (עין: ירמ' ב, ה), המכוונות ליהודה ולישראל, שהלכו אחרי הבלי-הגויים, אנו תמהים, שיהודי התקופה ההיא הנזכרים בלוחות היו זהירים בהרחקת שם אלהים אחרים מתוך שמותיהם הפרטיים, וטורטשינר מביא לשם השוואה את השמות "הנכרים" הרבים הנמצאים בלוחות השומרונים כגון: בעלומר, אבבעל, ואפיל שם כ"עגליו" — "עגל יו". ודאי קרא דבר-מה, טוען טורטשינר, שהשיב את לב בני-יהודה אל אביהם שבשמים. ואת הרוח החדשה הזאת נוכל לראות בכל אותם השמות שנבנו על-פי אותו הכלל. "דבר-מה" זה, סובר טורטשינר, הוא תקונו של יאשיהו (עין: מל"א, כב, כג), והשמות הרווחים בלכיש נראים כמאשרים, לפי דבריו, עיקר חשוב בדבריי-ימי יהודה הדתיים. את הסמוכין שרואה טורטשינר בין השמות הפרטיים

בלכיש ובין תקוני יאשיהו רואים גם מלומדים אחרים, כגון ז' : רידר 12 וא. פרוט 13, ומעין סיוע לדברי טורטשינר בא מא. ווקרי. אבל תמהים אנו אם יש לראות כאן סמוכין אלו. נקח-נא את ארבעת השמות : הצליהו, יאזניהו, ירמיהו ונריהו הנזכרים בלוח א' — אלה, על-כל פנים, נולדו לפני שהונהגו תקוני יאשיהו (בשנת 621 לסה"נ), שכן בניהם נזכרו בלוח. נראה, שאין טעם מספיק להשערה, כי בזמן ההוא קרה ונהיה שנוי פתאומי וכללי בשמות. ידועים מחקריהם של ג'. ב. גרי 14 ומ. נות 15 המראים, כי "שמות יהוה" הם הרוב בתנ"ך מאז מלך בישאל, ואם יש בכלל דבר אופייני לימים האחרונים שלפני הגולה הרי אינו אלא שיבה מסוימת אל שמות מורכבים ב"אל", ששכיחותם לקחה במקצת מאז ימי-השופטים. ולכן אין כל צורך לראות בשמות "הו" הרבים האלה בלכיש השפעת תקוני יאשיהו.

השם הפרטי "חגב" הבא ב-3. I מלא ענין. הוא נמצא בתנ"ך רק פעם אחת : בעזרא ב, מו. כאן יופיעו "בני חגב" כמשפחה טרום-גולתית, ולכן כולל טורטשינר בלוח-השמות שלו את חגב בתוך השמות הרווחים בתקופת ירמיהו. בני-אדם ששמותיהם כשמות בעלי-חיים נדירים בתנ"ך, אבל מענין לציין, כי באופן יחסי שכיחים הם יותר בזמנו של יאשיהו ובמסבת המלך בעצמו. כך יש לנו חולדה הנביאה, שחלקיהו הכהן ואחרים שאלו את פיה ע"ד ספר-התורה שנמצא בבית-המקדש (מל"ב, כב, יד). כמו-כן יש לנו "עכבור", שהיה חצרן מלך יאשיהו ואחד מאלה שלוו את חלקיהו בלכתו לשאול בעצת חולדה (שם), ושוב יש לנו שפן, מי-שהיה מזכירו של יאשיהו ואחד מאחוזת-מרעיו של חלקיהו. סבת התחבבות השמות האלה דוקא בעת ההיא אינה ידועה אל-נכון. לדעתו של גרי עלינו לראות כאן את השפעת הפולחן לבעלי-חיים טמאים, כאלו שנזכרו לגנאי ע"י יחזקאל (ח, י). שמות מוזרים אלה, שלא נתפרשו עד כה, באו, לדבריו, מטעם הורים שקראו לצאצאיהם שמות של בעלי-חיים, שאמנם טמאים היו לפי ספר-החוקים המצוי, אבל — קדושים לפי אמונות-ההבל העתיקות שנתחדשו אז. השקפה זו אינה מתקבלת על הלב למדי. ואשר לעדות לכיש, הרי אינה מאשרת את ההשקפה הזאת אלא באה להראות כמה מצערה היתה השפעת פולחן-הגויים בדור ההוא על בחירת שמות.

ומשמות פרטיים שבלוחות — לשמות מקומות : אין ספק, ששלשה שמות כאלה באים בלוחות : לכיש, עזקה (שניהם נזכרו יחד ב-10.12/12. iv כתחנות-משואה) ומצרים — בתמונה הידועה "מצרימה" ב-16. III. אין צל

J. Reider 12

A. Parrot 13

G. B. Gray 14

M. Noth 15

של ספק בנוגע למקרא השמות האלה. אך יש להטיל ספק במקרא שמות אחרים. היש, למשל, לראות את השם ירושלים בלוחות? טורטשינר מהפך באפשרות זו ב־vi.10, אבל דוחה אותה, וד־ו¹⁶ מושך כאן את ידיו גם מהעסקת האותיות וגם מתרגומן. ובכל־זאת מתקבל מקרא השם "ירושלים" ע"י וו. פ. אלברייט¹⁷ וע"י מ. ל. גינצברג. אולם אחרי שנבדוק את הצלומים תתערער קריאתנו מאד. ודבר זה נכון גם לגבי קריאת גינצברג "ירושלים" ב־i.x. אין אפוא רמז ברור לשם ירושלים בלוחות. אולם עיר־הבירה מרומזת ב־"העיר" ב־xi.7, אולי שנית — ב־xvii.2, מקום בו מושבה "העירה" לקדמותה ע"י טורטשינר. היש למצא שמות מקומות אחרים בלוחות? — הוצעו הצעות מסוימות. אבל כל־אחת מן הדוגמאות — יש שמקראנו אותה מוכחש ויש שפתרוננו מוכחש ויש ששניהם גם יחד מופרכים. למשל, ב־iv.5 טורטשינר קורא "בית הרפד", בהוראת "מלון", אבל יש אומרים, שאין זה אלא שם מקום ומשויים לשם־כך "רפידים" (שמות יז. א). קודם לזה קראו טורטשינר ואחרים "בית הרפא" וראו כאן את "בית רפא" שבדה"י א, ד, יב. אולם אשר לאות הסופית "ק" — חושב אלליגר, כי אפשר שאינה אלא "ע". ואז יצא "בית מרפע", ואלליגר רוצה לראות בו את חירבת רפא החדשה. ועוד דוגמא: בצד השני של לוח viii "אכזב" ברורות למדי. טורטשינר קוראן אֶכֶזְב, אבל אלליגר רואה באותיות אלה את שם המקום "אֶכֶזְב" הנזכר במיכה (א, יד). עם־כל־זאת נוטים אנו לדעת אלברייט האומרת, שאע"פ שהצעת־קריאה זאת מושכת את לבנו לא נשתומם אילו היה פקיד אומר: "הֶאֱכֹזב לאדני?". אנו מפקפקים אפוא בהצעת אלליגר. אלליגר מוצא עוד שמות מקומות בלוחות. ב־viii.4 הוא מציע לקרא ("בת) צפרה" וב־viii.2/3 "תפח" או "חרמה", אבל, כדברי עצמו: אין עלינו לצפות לקציר רב מדי מן הלוחות, והשמות שגילה טעונים עדין עיון.

ועתה ניתן לדבר מעט על תמונת־"השם", שהיתה רווחת בלכיש. ברי לנו עכשו, כי בתעודות האלה אין תמונה אחרת של השם מלבד "הו". ובהיות התעודות האלה בלתי־מנוקדות, אינן, כמובן, מפיצות אור חדש על שאלת בטויו. אבל העוסקים בבקורת־המקרא יראו חשיבות רבה בכתיב המלא של השם. אף פעם אינו מקוצר כדרך שמקוצר הוא לפעמים בנוסח המסורה. אפשר שנתמה לראות שסופרי לכיש כתבוהו תמיד מלא. ונרבה לתמה על כך בדעתנו, כי יפים הקצור והמהירות בצוק־המלחמה ובהודעות בעלות אופי צבאי. השם בא כעשר פעמים בנוסחאות האלה, ועפ"ר יבוא במטבעת־הפתיחה המלוה אחדים מן המכתבים, כגון: "ישמע יהוה את

de Vaux 16

W. F. Allbright 17

אדני שמעת שלם", ושלש פעמים בצרוף-המלים הרגיל "חי יהוה". מכאן אנו למדים, שלפחות עד זמן הגולה לא היה בכתיבת השם במלואו — ואפילו בשימוש הנפוץ — משום דבר שיש למנעו. ואין לראות בשימוש בלוחות האלה איזו משמעות דתית מיוחדת.

מתעודות לכיש אנו יודעים איזה כתב ואיזו לשון היו רווחים ביהודה בתקופת ירמיהו. הסופרים, שכתבו על הלוחות האלה, היו משתמשים בעט עשוי עץ או קנה ובדיו עשויה תערובת של ברזל ופחמן. צורת-הכתב היתה אחת מצורות-משיטה של הכתב העברי-כנעני העתיק. מסתבר, שירמיהו עצמו השתמש בכתב זה בחתמו בספר-המקנה של השדה שקנה בענתות, וכן — העדים שחתמו בספר-המקנה (ירמי' לב, ו ואילך). כמו-כן מסתבר, שהוא הוא הכתב, שכתב בו ברוך מפי ירמיהו (שם לה, ד; השוה פסוק לב). הלוחות שלפנינו נותנים לנו מושג מן הדברים שירמיהו היה מקפיד לדקדק בהם ומן הדברים האחרים, שהיה נותן דעתו עליהם לסלקם. אכן נתון יתנו לנו הלוחות האלה את היכולת לראות מה היתה חזות-פניהם של אחדים מספרי-התנ"ך, כגון: הספרים המספרים בקורות-העם וחלקים גדולים של ספרי הנביאים הכתובים על-גבי גומא או עור. (ואפילו על-גבי לוחות!). מסתבר, שנכתבו בכתב שהיו משתמשים בו סופרי-הלוחות ההם — בכתב שבו נכתבו בספר לזכרון קורות ממלכות אחדות בדבריי-הימים) למלכי ישראל ויהוה. עלינו לראות, לפחות בעיני-רוחנו, את נוסחת התנ"ך בצורה מקורית זאת.

בלוחות האלה באות כל אותיות האלף-בית. האות "ט" באה כאן בפעם הראשונה בתמונת הכתב השוטף. מפת-האלפביתין של טורטשינר הבאה בסוף מהדורתו, שיצאה בשנת 1938, מגלה את הדמיון שיש בין הכתב של הלוחות האלה ולוחות השומרונים מצד אחד ולכתב של לוח-עופל מצד שני. הנוסחאות של שומרון, עופל ולכיש "נכתבו" במרוץ מאות שנים אחדות ויש בידינו כאן להתבונן אל האטיות שבה נתפתח הכתב במשך תקופה ארוכה זו. לקוים אפיינים של הכתב — חשיבות לחקר נוסחאות-המקרא. נקודות באות בין המילים לשם הפרדה ביניהן. אף כי אין עקביות בשוויון-הצורה — שמוש זה רווח מאד בד' ו-III, אבל כמעט שהוא נעדר כליל מ-VII ומ-xviii. אי-הקביעות בשימוש הנקודה המפרידה בין הדבקים בלוחות האלה מלמדתנו שנית, ששגיאות מסוימות עתיקות, שהן אפייניות לתנ"ך, היו עלולות להתארע בקלות. למשל: חילוק מוטעה של מילים, או מקרא שתי מילים בטעות כאחת. נוסף לזה אנו רואים כאן מילים, שחלקן האחד כתוב לעתים קרובות בסוף השורה האחת, וחלקן השני — בתחלת השורה שלאחריה. יתר-על-כן, יש כאן טעויות סופרים, כגון: "עבך" תמורת "עבדך" ב-21.iii. וכבר דברנו לעיל על חשיבות כתיבת השם במלואו לחקר בקורת נוסחאות התנ"ך. אחד הטקסטים

— הקטע הזעיר xviii — נראה כאילו כתבו הראשון נגמם ואחר נכתב במקומו. ופלימססט אפוא לפנינו.

ועתה מילים אחדות על לשון הלוחות. סממניה העקריים אינם אלא סממני לשון התנ"ך. לוח III, שמבחינת הסגנון נראה שהוא עולה על סגנונם של הלוחות האחרים, ירוץ הקורא בו וידמה כקורא בספר שמואל או בספר מלכים. סגנון הלוחות מראה, כי הטקסט המסרתי בקוויו העקריים הוא הדיאלקט שהיה רווח ביהודה בימיה האחרונים של המלכות. דבר זה היה זמן רב בגדר השערה ועתה הפכה השערה זאת ודאות, ואמונתנו באמיתות המסורה הולכת ומתחזקת ע"כ. יש לראות עובדה זו כחשובה ביותר, שעלתה לנו מתוך חקרנו בלוחות. נסביר בזה בדוגמאות-מספר את לשון-הלוחות: ו' — ההפוך באה גם בעבר וגם בעתיד. וכבר הזכרנו את הה"א שב"העירה" (iv.7) ושב"מצרימה" (iii.16). הפרזה "מה-לעבדך" (v.9) הנה הקבלה מענינת ל"מה לעם" (שמ"א יא, ה), ויש להשוותה עם "מה-לך" המצוי בתנ"ך. עוד הקבלה מענינת נמצאת ב- 6/7 ו 11 — "לב עבדך דוה" (השוה איכה ה, יז; שם א, כב; ישע' א, ה ירמי' ח, יט). גם בשמוש-הלשון תדמה לשון-הלוחות ללשון העברית של התנ"ך. מוצאים אנו, למשל, את בנין המשפט הקצר "ידע קרא" בצד המשפט "נסה לקרא" ב- 8/10 III (השוה ישע' ח, ד). ראוי לשים לב, כי בלוחות נמצאות צורות לשון, שאינן נפרצות בתנ"ך, למשל "נחנו" (iv.10/11). צורה זו נמצאת בתנ"ך רק חמש פעמים ובמקומה מצויה יותר "אנחנו", והאות הסופית בגוף שלישי, זכר, יחיד, היא ה"א, כמו באבן-מואב ולא ו"ו כמקובל בתנ"ך ובכתובת-השלוח. כתיב חסר הוא הנוהג הכללי בלוחות.

תמיד נשתוקק לבקש בכתובת חדשה מילים וצרופי-מילים חדשים. וכאלה בוא יבואו בלוחות האלה, ואולם מילים וצרופי-מילים אחרים שהכריזו על מציאותם מוטלים בספק גדול, שכן אינם ברורים למקרא. מתוך הברורים ביותר יש להזכיר את "שמעת שלם" (או "שמעת טב") אחרי היוסיב בהפעיל "ישמע" (IV.2, II2/3 וכו'). צרוף-מילים זה יעלה בזכרוננו: "שמועה טובה" שבמשלי טו, ו; כה, כה. (השוה גם ישע' לב, יא). אפשר שיש לנו בלוח III 4/5 "פקח" בבנין הפעיל, שאינו ידוע בתנ"ך — ו"עין" כנושא בהוראת "השכל", "החכם" וב- iv.9 יש לנו מילה חדשה "תסבה", שהוראתה מוטלת בספק, אבל אפשר שמשמעותה היא "סבוב" (=סיוור). (השוה את השורש סבב ושמושו בשמואל א, ז, טז). אבל יש להזכיר, כי חוקרים אחדים רואים את "תסבה" כאילו סמוכה היא למילה "בקר" הבאה אחריה, והמובן: "פנות הבוקר". לפי דעת טורטשינר — משמעת "בית-הרפד" הוא "מלון", ואם נכונה דעתו זאת (כי, כאמור לעיל, אפשר ש"בית-הרפד" אינו אלא שם מקום), הרי שיש לנו כאן צרוף-מילים

חדש. גם הבטוי "השקט ידי", ב־VI.6/7, המקביל ל"רפת ידי" הוא חדש. אין להכריע אם ב־III.18 יש לנו מילה חדשה "מזה", במובן: "קצבת מזון". (השוה "מזה רעב", דב' לב, כד; "מזון", ברא' מה, כג; "מזון", תה' קמד, יג). הקו האפייני ביותר מנקודת־ראות סגנונית הוא אולי חלופי־גוף תמידיים, מעבר פתאומי מסגנון ספורי לדברים כעיקרם¹⁸. ערך העובדה הזאת לבקורת הספרותית ולבקורת הנוסחאות של התנ"ך אינו צריך להטעמה יתרה. יש לנו בלוחות דוגמאות מצוינות של סגנון־המכתב העברי העתיק — ומעטות מדי הן דוגמאות מעין אלו בתנ"ך. חקרנו בהן יביא לנו תועלת גם בטפלנו בחליפות־המכתבים האחרות, כגון במכתבי אמרנה. וניתן בזה רק דוגמא אחת: לשון של התרפסות, שהנכנע ישתמש בה בחלותו פניו של מי־שתקיף־ממנו — שכמתכונתה ידועה לנו מתוך התנ"ך ומתוך מכתבי־אמרנה — לשון־התרפסות זו רואים אנו אותה וחוזרים ורואים אותה בלוחות האלה. כאן פונה הסופר לעתים קרובות ליאוש, מושל לכיש, במילים: "מי עבדך כלב כי" (II.3/4 וכו'). השוה שמ"א, ט, ח).

פונים אנו, עתה אל שאלה כללית יותר: מה התרומה שלוחות אלה תורמים לידיעותינו בתולדות־המקרא? התשובה היא: תרומתם קטנה. אמת, כי דברים אחדים בענין תולדות־המקרא רמוזים בלוחות, או מוסקים מתכנם. למשל, מלוח IV.10 יודעים אנו, שנוסף על ההודעות שבכתב היו גם משיאים משוואות ממצבי לכיש לעזקה, והללו שמשו אמצעי־חבור כדרך ששמשו ארבע־עשרה מאות שנה קודם לכן במארי. בלוח זה יודיע שולח־המכתב, כי הוא ואנשיו יצפו למשוואות־ (השוה: "משאת", ירמ' ו, א; שופ' כ, מ) לכיש, מפני שאינם יכולים לראות את משוואות־עזקה. מגלוי־דברים זה באו חכמים אחדים לכלל מסקנה, כי הבבלים לכדו כבר את עזקה, ולכיש לבדה עדין עצרה כח לעמד בפני הכובשים. ואין למסקנה זו על מה שתסמוך. שכן אפשר שמשוואות־עזקה לא היו נראות בשל פגע מסוים של האדמה או בשל מזג־האוויר שלא היה יפה. במארי, כנראה, הושאו משוואות לעתות בצרה, ומספרן, תנועתן, רוחן וצורפן קבעו מין כתב־סתר, שמפתחו ידוע היה למקבלו. יתכן, כי "האחת" הנזכרת ב־IV.11 בלכיש מורה על מפתח־השיטה של "משאת".

עוד פרט שיש בו משום ענין הסטורי הוא הרמז הניתן ב־III.14 ואילך למשלחת כניהו בן אלנתן. מטרת המשלחת אינה ידועה, ואין לנו השערה שיש בה משום ודאות־מה. עם־כל־זאת נציע הצעה. סיעת העם ששררה אז בחצר־המלוכה בירושלים, שחפצה במלחמה, נשענה על עזרת מצרים. בירמ' לז, ה מסופר, ש"חיל פרעה יצא ממצרים, וישמעו הכשדים הצרים על ירושלים את שמעם ויעלו מעל ירושלים". ופסוק ז' יספר לנו

על חיל-מצרים שישוב אל ארצו ועל הכשדים שיבואו שנית וילכדו את ירושלים. לא נהיה מופתעים לדעת, שברגע האחרון נתחדשה הבקשה לעזרת-מצרים, ואפשר, שמטרת המשלחת בפקודת כנהו בן אלחנן היתה להשיג את העזרה הזאת.

היש רמז-מה בלוחות לפולשים הבבליים? — התשובה לשאלה הזאת תלויה בדרך שנקרא את vi.6. והנה דִּוּוּ מציע לקרא „כשדם“. בהצעה זאת תומכים חכמים אחדים ובתוכם — מישו, אבל לא יותר מן האות הראשונה „כ“ — אם באמת „כ“ היא ולא „מ“ — תראה על-גבי הצלום, וכאן אפשר שיש לחבר את האות הזאת אל המילה שלפניה. לפיכך אין אנו יכולים לאמר מוחלטות, כי הבבלים רמוזים בלוחות. ונצין כאן פרטים אחדים נוספים שיש בהם משום חשיבות הסטורית. מתוך הלוחות אנו למדים כמה זריזות הושקעה בחליפת-המכתבים בעת הזאת בין המשמרים הצבאיים של המחוז, וגם בין ירושלים וחיל-המשמר של ערי-השדה. מתוכם אפשר גם לקבל מושג-מה על ארגון מערכת המבצרים של החלק הדרומי של יהודה. יתר-על-כן, אם „בית הרפד“ הוא באמת שם מקום — המילים שב-iv.5/6 („אין שם אדם“) אפשר שהן רומזות על בני-האדם שיצאוהו. אפשר שמתוך הפרטים ההסטוריים היוצאים לנו מתוך חקירת הלוחות הללו — וביחוד מתוך לו vi — נושבת רוח התבוסה וחלוקי-הדעות שפשטו בעם וכשדוגמתה מוצאים אנו בספר ירמיהו. בשימנו אל-לב, שהלוחות מהוים — אם ניתן לנו לשפוט מתוך תכנם — חליפת-מכתבים צבאית בעלת-משקל גדול, הרי אין עלינו לצפות, שנושאם יהא בעל-חשיבות גדולה. עם-כל-זאת, הם נותנים לנו את היכולת להוסיף אריח מסוים לרקע המדיני, הצבאי והתרבותי של תקופת ירמיהו.

על השאלה: „היפצו הלוחות אור על בעיות-היסוד של דת-ישראל?“ — נענה בשלילה. החשיבות העיקרית של הלוחות היא מחוץ לתחום המחקר בתולדות התנ"ך והדת. את ערכם העיקרי יש לראות בתרומה שירימו לידיעתנו בפליאוגרפיה ובצורת-האגרת העברית העתיקה, ועל-הכל — בחומר שהם מספקים למחקרנו בפליאוגרפיה, בהתפתחות ההסטורית של השפה העברית ובבקורת נוסחאות התנ"ך. לשאלות אלה צריכים חוקרי הלוחות הללו להקדיש את ראשית מרצם. בראש ובראשונה באה שאלת הכתב העברי העתיק — הפענוח הנכון של הכתוב. נחזיק טובה לטורטשינר על שהיה ראשון למפענחי-התעודות. במרוץ שמונה השנים מאז הופיעה ההוצאה הראשונה שלו, נעשו הרבה צעדים קדימה. ונעים לדעת, כי מילים אחדות שמסופקים היינו אם פענחון נכונה נתחווירו וכי רכשנו לנו קריאה מדויקת במילים מסוימות. אבל עוד רבות עלינו לעשות. הרבה בעיות של נוסח ותרגום טעונות עדין באור, ורק בעמדתן על בורין תצמח לנו תקות-אמת לפתרון מוצלח של הלוחות.

(תרגום)